

1998 года № 284

2. Конституции государств – участников СНГ. – Москва, 1999. – 716с.

3. Сапарғалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан: Академический курс. Изд. 3-е, с доп. – Алматы, 2007. -554 с.

Түйіндеме

Атталған мақалада ҚР саяси партиялардың және басқа да қоғамдық бірліктерінің жүйеленген факторларына шартталған әрекеттеріне арналды.

Resume

This article is devoted to systematization of factors, stipulating activity of political parties and other public associations in the Republic of Kazakhstan

ӘОЖ 94(574)

ЕРТІС БОЙЫНДАҒЫ ПАТША ҮКІМЕТІНІҢ ОТАРШЫЛДЫҚ САЯСАТЫ (Қазанғап би Сатыбалдыұлының Ертіс бойындағы ата қоныс үшін күресі)

Ә. Ә. Сабданбекова

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

1714 жылы Ресей әкімшілігі Ертіс бойында бірқатар бекініс желілерінің құру (бұл Жаркенттің алтын кен орындарын Сібірмен байланыстыруды көздеді) мақсатында Бухгольцты аттандырды. Соңғыларының бірі болып Ямышев (Жәміш – Ә.С.) поселкесінің маңында (бұл арада орыстар мен жоңғарлардың, бұқарлықтар мен ташкенттіктердің басты айырбас саудасы тоғысатын) бекініс орнатты[1].

Бұл бекіністерді бірінші соң бірі саңырау құлақтай тізуіне орыс үкіметі мәжбүр болды десе де болады, себебі жоңғарлар тарапынан күшейген өктемдік барынша шиеленісіп тұрған еді. Жоңғар хандығының шекараларына таман Ямышев тұзды көлі орналасқан, бұған ену Цеван-Рабданның еркі білсе, орыстар үшін барған сайын қиындай түспек... Цеван-Рабданның билігінде сонымен қатар Тобылмен, Тарамен саудаларын жүргізген Кіші Бұқара да қарайды[2].

Н. А. Логутов өзінің «Очерк родового быта казаков и распределение основных казакских родов на территории бывшего Семипалатинской губернии»

атты мақаласында бұрынғы Семей облысы губерниясының территориясын қамтыған ру-тайпалардың қоныстануы бірқатар қиындықпен жүргізілгендігін жазады. Бұған бірінші себеп Жоңғар хандығын талқандаған қытайлықтардың тарапынан болса, екінші себеп қазақ хандары орыс бодандығын қабылдағаннан кейін қазақ халқының тағдырына араласуға құқығымыз бар деп есептеген орыс әкімшілігі тарапынан болды. Қытайлықтар бұл территорияға өз билігін орнатпақ болып, бұл жерлерге өздерінің заңды түрде құқықтары бар деп есептесе, орыстар болса Ертіс линиясының оңтүстік-шығысында батыл түрде бекіністерін күшейтті. Алғашқыда, Ертістің оң жағалауына қазақтардың шабуылынан қорқып, онда қазақтарға қоныстануына тиым салынды. Тек 1798 жылы қазақтарға Ертіс өзенін өтуге рұқсат берілді. Ол үшін мынандай талаптар қойылды: қазақтар тарапынан толық бағыныштылық және натуралды түрде әр малдан 1% алым-салық төлеу қажет болды[3].

Содан көп, уақыт ұзамай яғни, 1800 жылы қырғыздарды (қазақтарды – Ә. С.) ішкі далалардан Ертістің арғы-бергі бетіне де әскери линия жолағына уақытша көшіп-қонуға ғана рұқсат беріп ғана қоймай, сонымен қатар қазіргі Тобыл, Том губернияларының ендігі әскери емес, азаматтық иеліктердегі аудандарындағы жерлеріне көшуге рұқсат берілді. Осы үшін жөндеу жұмыстары (ремонттық пошлина) деп аталған баж алығы алынып, әр жүз қара бастан бір қара бас малдан алынып, әр жүз жылқыдан бір жылқыдан линияда орналасқан драгун полкі үшін алынып отырды[4].

Орыс-қазақтар қазақты өзіне қаратып, алдап-арбау да олардың жанды жерін тауып, дөп баса білгендігін көруге болады. Олар қазақтың басты байлығы малының санын кеміту арқылы ғана олардың казак отрядтарының иелігіндегі жерлерге шабуылын тоқтатуға болатындығын жақсы түсінді.

Бұл жөнінде Т. Шонанов «Қазақты тыныштандырып, жуасыту үшін, білдіртпей бірте-бірте қазақтың күші мен байлығының қоры – малы мен жылқысын азайту, кеміту керек, қазақтың малы кеміп, жарлы болса, бізге қауіпсіз болады. Қазақ амалсыз тынышталады»[5] – деп орыс-казактың пиғылын жақсы сипаттап жазады.

Бұл сол жағалауға қоныстанғаны үшін қазақтар тек мал басына салық төлеп ғана қоймай, түрлі көк-алым, тұяқ-ақша, ақ-торық сияқты алым түрлерін төлеп отырды. Осындай алам-салық түрлері не үшін, қандай жағдайда және қандай мөлшерде алынғандығы жөнінде тоқталсақ: «Көк-алым – Қазақстанның шығыс өңіріндегі жергілікті қазақтар арасында ХІХ ғасырдың екінші жартысында қалыптасқан салық атауы. Мысалы Павлодар уезіндегі жергілікті арғындар және мал азығын қамтамасыз ету барысында казак жерлеріндегі жайылым үшін 1 шаруашылық ауыл 30 тиыннан 4-5 сомға дейін «көк-алым» салығын төлеген; тұяқ-ақша казак жерлерінен жалға алған жайылымына қарай төлеген салық түрі. Тұяқ-ақша төлейтін жайылымды қыс кезінде малға азық аз болған кезде жалға алған. Мал басына қарай қойдан

– 2-5 тиын; ірі қарадан – 4-10 тиыннан; жылқы үшін – 5-30 тиыннан; түйе үшін – 20 тиын төлеген. Бірақ, түйе ақшаны ауыл бірдей төлей бермеген. Ақ-торық – Ертіс жағалауындағы әскерилер есебіне берілген жерлердегі қазақтар жалға алып пайдаланатын жайылым атауы. Ақ-торық үшін салық 40-50 тиынды құрады. Ақ-торықты қазақтар көктеу-күздеу үшін пайдаланды. Көптеген ауылдар өз жайлауларына жету үшін, әскерилер жерлерінен кесіп өтуге мәжбүр болды. Әскерилер жеріне күндіз тоқтап дем алғаны үшін 20 тиыннан салық төлеп отырған[6].

Ертістің сол жағалауындағы «десятиверстный полоса» деп аталған он шақырымдық алап Өскемен тұсынан басталып, Омбыға дейін 910 шақырым, бұрынға Ертіс шебі бойын қуалай Омбыдан «Ащышеп» құлап, Бағыланға шейін созылып, ұзындығы 621 шақырым 400 сажень болады. Иәки 15318 шаршы шақырым болады, иәки 1 млн. 595 мың 625 десятина жерді алып жатқан [5]. Бұл аталмыш он шақырымдық кең-байтақ жазықтықтың барлығы мол шүйгін шөптен тұрған. А.К. Гейнс өз жазбаларында осы Ертіс бойындағы шүйгін жерлердің телімдерге немесе паиларға бөлінгендігін жаза отырып, олар жыл сайын жеребе бойынша шеніне байланысты станица тұрғындары арасында өзара бөліске түсетіндігін, сонымен қатар аталмыш телім жерлердің шөбін шабу қиындық туғызбайды деп жазады. Аз-маз төлемақы үшін жүздеген қазақ еңбекқолы казактардың шөбін шауып беруге дайын. Бірнеше пайданың шөбін шауып тапқан аз-маз пұлақы, олардың тіршілік етуіне жеткілікті екендігін көрсетеді[7]. Шаруашылықтарды жалға беру әдісі негізінен орыс шаруаларының ішкерлеп өнуінің алғашқы жылдарында тәжірибеленген.

Бұл Ертістің Павлодар өңірін негізінен Арғынның Бәсентиін руларының ата қонысы еді. Тарихта ғалымдардың бірқатары бәсентиіндіктердің Ертіс бойына келіп қоныстану тарихын IX ғасырда Ұйғыр қағандығы құлауымен бастайды. Қағандық ыдырағаннан кейін олардың бір бөлігі Ертіс бойындағы Қыпшақ арасына келіп, кейін Ертістің сол жағалауына шығып, өз тайпалық одағын құрған деседі, бұл тікелей Бәсентиіннің Апаи-Бөрі тарихына қатысты болса керек.

Бәсентиін арғынның «Жеті момын» бірлестігіндегі рулардың бірі. Олар жайлы жазба деректер елші М. Тевкелевтің, капитан И. Г. Андреевтің, М. Красовскийдің Н. Аристовтың, А. И. Левшиннің, В. Радловтың, П. Н. Потаниннің, Ш. Құдайбердиевтің т.б. еңбектерінде кездеседі. Қазақ халқының аңыз-әңгімелерін жинастырған П. Н. Потанин жинап, жазып алған аңыздары бойынша Арғынның Момын деген тоқалынан Ақсопы, Қарасопы, Сарысопы туады. Осы Қарасопыдан Бәсентиін тарайды[8].

Ал Орта жүздегі көп санды тайпалардың бірі Арғындардың ерте ортағасырлардан XX ғасырдың басына дейінгі тарихы қамтылған «Қазақ ру-тайпаларының тарихы» атты ғылыми еңбекте, «Арғын» атты IX томындағы бәсентиіндіктердің Керекү өңіріне қоныс тебуі туралы деректерін көз жүгіртсек, Ертістің Павлодар өңірінде Маралды болысын қоныстанған

бәсентиіндіктер Түркістан өңірінен қоныс аударып, 1800 жылдан Ертіс бойына Бәсентиіннен тараған Самек, Байымбет, Күшік руларына келіп қосылған. Түркістан өңірінен қоныс аударған Бәсентиіндер Ертісті бойлай қоныстанып, Алтыбай, Ақсу, Алқакөл, Маралды болыстарын құрған[6].

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өзінің «Қазақ шежіресінде» Бәсентиіндіктердің Баянауыл аумағына ығысуы Сүйіндік руларының келуімен, Қанжығалы және Бәсентиін рулары тағы да әрі қарай төменірек, Ақкөл-Жайылмаға түскенін[9] жазады.

Бәсентиіндердің Ертісті бойлай қоныстануына 1802 жылдардан бастап, Ямышевский және Подстеп казак поселкесі арасындағы жерлердің орыс шаруалары үлесіне берілуімен де байланысты болды.

В.В Востров, М.С. Мукановтардың «Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX – начало XX в.)» атты еңбектерінде қазіргі Павлодар қаласы орналасқан жер, бұрынғы Апай-Бөрілердің мекендеген жері екендігі жөнінде айтылады. Дәлірек тоқталсақ, Ақсу, Алтыбай және Алқакөл болыстары түгелімен дерлік негізін бәсентиіндіктер орналасқан, соның ішінде Апай, Бөрі, Күшік және т.б ру-аталары. Апай руы бұрындары қоныстанып, орналасқан жерінде, кейін Павлодар қаласы пайда болған[10].

Қазақ осы аталмыш атты казакқа бір табанды жерді бермеймін деп, өз ата-мекенін қызғыш қорғап, тартыс-талас шығарған. Біз тарихтан белгілі қазақ жерінің біртұтастығы үшін күрескен Есет, Жанқожа, Сырым, Кеңесары сынды батырларды білеміз. Ертіс бойындағы Құлеке, Малайсарылардың атты казактармен соғыстары осы қоныс таласы болатын [5].

Осы аталмыш ерлердің ісін одан әрі жалғастырушы, Ертіс бойындағы ата-мекен үшін орыс-казактармен алыса жүріп, өмір кешіп өткен Қазанғап Сатыбалдыұлы 1771-1856, жылдар аралығында өмір сүрген, аса танымал саяси қайраткер.

Оның арғы атасы Бөрі (1650 жыладар шамасында өмір сүрген). Атасы Байдәулет (шамамен 1685 жылдар шамасында туған). Осыдан Байдәулеттің барлық ұрпақтары Байдәулет немесе Төменгі бөрілер – Ертістің төменгі ағысында, Ақсудан төменірек, ал оның кіші інісінің ұрпақтары Жандәулеттің ұрпақтары – Жоғарғы бөрілер немесе Жандәулет деп аталған. Осы Жандәулет інісі аса ерекше әскери рангдағы сарбаз, қарапайым сарбаздан ерекшеленетін атағы болған. Сырым Малайсары батырдың (жоңғар шайқасының қаһармандарының бірі) серіктесі, әрі досы болған. 1716 - 1719 ж.ж. Тобыл қаласында тұтқындармен алмасу және жоңғарларға қарсы орыс-қазақ одағын құру мәселелелері қарастырылған орыстармен жүргізілген келіссөздерде қазақ делегациясының құрамында бірге болған. Әкесі Сатыбалды (1735 ж. шамасында туған) [11].

Қазанғап бидің жазғы жайлауы Ақкөл–Жайылмада, шамамен солтүстік-шығыста 150 верстга, ал қыстауы, шамамен приказдан солтүстік-шығыста

12 верстағы Бауыртаста [12]. Ол өте бір ақылды, әрі сауатты, қызық адам болған. Ол орыстармен тілмашсыз-ақ еркін сөйлесе алған[13].

Сондықтан, Батыс Сібір губернаторы мен Омбы облысы басқармасымен байланыста мұрағат деректерінде орысшаға сауатты Қазанғаптың есімін жиі кездестіруге болады. Мысалы, Ж. Мардановтың (Тілеке Жеңіс) жазуынша, Қалқаман көлінен шығарылған тұзды түйелерге артып, Керекуге тасымалдау жұмысын ұйымдастыруда Сібір үкіметімен келіссөз жүргізіп, халқының игілігіне қажетті міндеттерді өз мойнына алыпты[14].

Қазанғап Сатыбалдыұлының өмір сүрген заманың профессор Ж. Артықбаев қазақ тарихындағы бір күрделі заман еді қарастырады. Мұнын себебін бұл кезең Қазақ хандығының біртұтастығынан айырылып, бірақ толық бодандыққа көше қоймаған кезеңі аса бір күрделі заманда өмір сүрді. Ол кезеңде Қазақ хандығы өзінің біртұтастығынан айырылған, бірақ әлі толық бодандыққа көшпеген уақыты[15]. Қазақ біртұтастығынан айырылған тұста қазақ ел билеген қайраткерлерге арқа сүйеді. Олар мысалы, арқа жерінде есімі елге мәлім, Қазанғаптың замандастары Шоң Едігеұлы, Шорман Күшікұлы, Құнанбай Өскенбайұлы т.б. Баянауылда Шоң мен Шорман болыс болып билік құрса, Ертіс бойында Қазанғап пен Бердәлі танымал болды.

Бұл кезеңде Ресей империясының Ертіс бойындағы шүйгін алқаптарға қызығып, өз қолына қарата бастаған кезі. Қазанғап сияқты тұлғалар осы күресте қашан да ел жағында болып, өз қандастарының туып-өскен жерінен, базардағы үлесінен құр қалмауы үшін күресті [15].

Бұны белгілі зерттеуші, Ресей генерал штабының офицері М. Красовский «Область Сибирских киргиз» атты еңбекте: «Бәсентиін болыстары қыста бұрынғы қоныстары Ертістің сол жақ бетінде қыстайды, қазір бұл жер Сібір казактары әскеріне берілген соң көшпелілер мал жайылымы үшін салық төлейді. Оның үстіне казактарға шабындық жерлер үшін, жайлауды пайдаланғаны үшін де салық төлейді[16] – деп жазған.

Жеке Сібір корпусының командирі генерал-лейтенант және кавалер Глазенапқа Ямыш комендатының подполковнигі Ивановтың жазған Рапортында «Сіздің ұсынысыңыз бойынша Ұлы мәртебелім, маған уақытша қарасты Ямышев дистанциясындағы біздің шекараларда жазғы жайылымға шығатын қырғыз (қазақ – Ә.С) жылқы, ірі қара мал және қойларының тізімі құрылды»[17] –жазады.

Бұдан біз Ертіс бойын қоныстанған бәсентиіндіктердің ауылдарына патшаның отаршылдық саясатының ауыртпалығы батпандай болғандығы анық байқауға болады деп толық айта аламыз.

Барлық линия бірнеше ремонттық дистанцияларға (қашықтықтарға – Ә.С) немесе арнайы ремонтерлер бекітілген учасоктарға бөлінген, олардың міндетінде аса тыңғылықпен линиядан шыққандар мен Тобыл, Том

губернияларының ішіне өткен қырғыз (қазақ – Ә.С) малдарының тізімін құру, айтылған аумақта қырғыздардың (қазақ – Ә.С) қанша уақытқа қандай мал түрі жайлы жазылған жазбаша рұқсат қағаздары немесе билеттері берілген[4].

Төмендегі мұрағат деректерінде ата қоңысы Ертіс бойы болып есептелінетін бәсентий руларының малы Ресей шекаралас аймақтарына жайылымдық жерлер үшін жіберілгендігі жөнінде айтылады.

Жеке Сібір корпусының командирі генерал-лейтенант және кавалер Глазенапқа Ротмистр Старковтың Рапортынан: «Туған айдың 1- күнінен бүгінгі күнге дейін Ямышев дистанциясындағы Лебяжье прифорпостында, мен Ертіс өзенінен әрі Ресей шекараларының аумағына қыстап шығуға бәсентий болысының жарамды жылқы, олардың саны бойынша ірі және ұсақ жылқыларының санының қанша екендігі жөніндегі ведомосін ұсынамын, сонымен қатар мен сізге қазіргі уақытта олардан алынатын алымды жинаумен және және басқа да жазғы жайылымнан кейін, Ресей шекарасында қыстауға қалатын қырғыз жылқы табындары мен басқа да малдарынан алынатын алымдарын санап есептеумен айналасы жатқандығымды жеткіземін»[17].

Жоғарыда жалпы арнайы жарлық бойынша қазақтардың өз малдарының уақытша жазғы жайылым үшін уақытша орыс шекараларына жақын жайылатын бөлігінің толық тізімі алынғаны жөніндегі арнайы мәлімдемесі айтылған. Қарап отырсаңыз орыс үкіметі қазақ жерінің жайылым жерін тарылтып ғана қоймай, олардың әрбір малының тұяғы басқан жерін мен оның санын есепке алып тізбектеп отырған.

Ал төмендегі кестеде Бәсентий елінің белді билерінің бірі Қазанғап Сатыбалдыұлының иелігіне қарайтын шаруашылықтан қанша мал басы жайылымдық жерлер үшін осы Ертістің арғы жағына өткізгені жөнінде жиналған мәліметті көре аламыз.

Кесте 1. Ямышов дистанциясының бірінші флангасының өзенжағалауындағы біздің шекараларымызда уақытша көшіп-қонып жүрген қырғыздар туралы

Ведомосінен[18]

1	2
Қандай мекендер мен қоныстарда көші-қоны мен шабындықтары бар және ол қандай жерлер қазақ және орыс тілдерінде қалай аталады.	Подстепной редуты маңында...
Олардың алып отырған жерлерінің кеңістігі, линиядан қандай қашықтықта және сол шабындық жерлерден шамамен қанша ұзындықта.	Қыстақтары мен шабындығы Подстепной редутына қарма-қарсы ұзындығынан 6 версть, 6 версть көлденеңен...(жазу түсініксіз)
Жоспарланған немесе жазбаша көрсетілген жерлердегі иеліктерге кірмей ме, нақты кіммен және қанша мөлшерде шабындық бекітілген.	Жок

Қанша бас жылқы, ірі қара мал, қой және түйе мен ешкісі бар.	Жылқы-194; Ірі қара-353; Қой-1583; Түйе-40.
Олар қандай болыстан және олардың нақты сұлтандары немесе старшиндары кім және жан басында қанша ерлер мен әйел адамдар бар.	Бәсентин болысының старшинасы және Ресей капитаны Қазанғап Сатыбалдин, өзіне қарасты старшиндармен және қырғыздармен, түтін саны 20, ерлері мен әйелдерінің құрамы берілмеген.
Ертіс өзенінің сол флангасыдағы тұрғылықты жер қорларына дейінгі шабындық жерлердің қашықтығын анықтап бекіту және оң флангасында тұрғындардың орналасқан шабындық орындары мен линиядан тыс жерлері бар ма...	Осы аталмыш қоныстарда шабындық жерлері бар оны көрсеткіштері толығымен ұсақ-түйектеріне шейін оң флангадағы адал бағынышты (верноподанных) қырғыздар (қазақтар) ведомосында №1 нөмірімен көрсетілген.

Жоғарыдағы кестеден жалпы Қазанғап Сатыбалдыұлы бастаған бәсентин руының шаруашылығына қарасты малдарының жалпы саны мен оған қарасты старшиндарымен, онымен уақытша көшіп-қонып жүрген түтін саны туралы мәлімет алуға болады.

Көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан қазақ үшін малдың орны қалай болса, жердің маңызы да сондай орын алды. Әсіресе жылқы малы үшін жайылымдық жерлердің қашықтығы аса маңызды болды. Еркін жайылған да ғана олар өз бабына келері сөзсіз.

Төмендегі кестеде орыс казактарына тиеселі шекараларға жазда бағып шығу үшін Қазанғап Сатыбалдыұлы мен оның туысқандарының айдаған малдарының саны кестемен көрсетілген.

Кесте 2. Ямышев дистанциясы бойынша жазғы жайылым үшін біздің шекараларымызға айдалған; жылқы, ірі қара, қой саны, төмендегідей.

1817 жыл, 17 мамыр [17]

Бөрі-бәсентин болысы бойынша старшина Қазанғап Сатыбалдин туыстарымен	Жылқы					Ірі қара	Қой
	ірі	3 жылдық	2 жылдық	1 жылдық	Барлығы		
	265	100	95	135	595	-	-
Тілес Қыстауиннің	185	80	75	60	400	-	-

Жоғарыда біз тоқталып өткендей, алғашқыда арендаға 100 қарадан бір қара, 100 қойдан 1 бір қойдан алынып отырса, кейін аренда алынатын алым түрі ақшаға ауысты. Ақшалай түрде келсе әр жылқы үшін 1 рубльден, үш жылдық жылқыдан (күннан – Ә.С) -75 тиын, 2- жылдықтан (тайдан – Ә.С) - 50 тиыннан, 1-жылдықтан (жабағыдан – Ә.С) - 25 тиыннан алып отырды. Ал ірі қарадан әр жүз бастан бір ең жақсысын алып отырды: ақшалай 40 тиын, 3-жылдықтан - 30 тиын, 2-жылдықтан - 20 тиын, 1-жылдықтан - 10 тиыннан, ал қойдан әр жүз бастан ең жақсы деген бір қойдан алып отырды: немесе әр қойдан 10 тиыннан алып отырды[4]. Сонда, жоғарыда келтірілген кесте бойынша есептесек, Қазанғап Сатыбалдыұлына қарасты шаруашылық тек қана ірі жылқы малы үшін әрқайсысына 1 рубльден есептегенде - 265 рубль ақшалай алым төлеген.

Осы аталмыш жөндеу жұмыстары үшін баж салығынан босату жөніндегі Батыс Сібір генерал-губернаторына жазған хатында Қазанғап Сатыбалдыұлының ұлы Бердалы Қазанғапов: «Әкем, Ресей майоры Қазанғап Сатыбалдыұлы өзі жеке таныстыруға ауруына байланысты, бұны маған жүктеді. Оған қарасты Бәсентиін болысының қырғыздары (қазақтары – Ә.С) өздеріне қыстауға ыңғайлы жерлер деп осыдан 40 жыл бұрын, Ертістің шүйгін жерлеріне қоныстанып, ішкі жағынан осы редуттан Кривовогодан Качир редутына дейін жайылымды казак әскерінің пайдасына ешқандай жөндеу жұмыстары үшін баж салығынсыз 1825 немесе 1826 жылға дейін пайдаланған еді; линияның құрылған уақытынан бастап басшылар бекітілген алым-салықты шабындықта қыс бойы жайылатын мал басынан ғана алып қоймай, бізден мұнда күздің бір айында ғана болатын ал қалған уақытта даланың ішкі жағында, яғни линиядан 100 немесе 150 верста қашықтықтаға жайылатын жылқы табының да талап етеді. Менің әкем, жалпы Бәсентиіндіктер сізден Ұлы мәртебелім, Бәсентиін қырғыздарын (қазақтары – Ә.С) жөндеу жұмыстары баж алым-салықтарынан босатуды, тым құрығанда сол шабындықта тек бір ай ғана жайылатын жылқы табынан алмауыңызды өтінеді... Біздің бұны жеткізу себебіміз бізбен аралықтағы жайылымдарда көшіп-қонып жүрген Буранайман болыстары бүгінде әрі жасақ салығын, әрі жөндеу жұмыстары үшін жиналатын баж салығында төлеуде, бұл бізді қатты алаңдатады [19].

Ертіс бойында Бәсентиіндіктердің атадан келе жатқан қоныс мекендеріне казактардың 6-шы әскери полкі орналасып алған соң, жергілікті қазақтардың малдары маңайына жақындаса болғаны, алдымен арыз, шағымдарын айтып алып, сосын жазалау шараларын қолданған [20].

1848 жылы жазда Баянауыл сыртқы округінің аға сұлтаны Қазанғап Сатыбалдыұлының қарамағындағы Бәсентиіндер казак әскерлерінің үлесіндегі жерге мал жіберіп, 29 мың сотық жердің шөбіне зиян келтірген [20]. Бұған басты себеп Баянауыл сыртқы округіне қарасты Бәсентиін руларының шаруашылықтарына

округ аумағында жайылымдық жерлердің жетіспеушілігі тікелей әсер еткен болса керек. Бұған дәлелді, Қазанғап Сатыбалдыұлының Сібір басқарма шебіне жолдаған хаттарынан көруге болады. «Баянауыл округінде қыстап шығуға ыңғайлы қыстау жерлердің жеткіліксіздігіне байланысты, бес болыс қырғыздары (қазақтары – Ә.С.), негізінен: Бәсентінің, Күшік-Ақгілес-Бәсентінің, Бәйімбет-Бәсентінің, Әтей-Бәсентінің және Бозғозы-бура-Найман болыстарының ертеден қыстауы Ертіс бойындағы Семияр форпостарынан Қашыр редутына дейінгі алқаптарды жайлап, бұл үшін казак әскеріне жөндеу жұмыстары үшін алым беріп тұрған еді. Бүгінгі күні шөптің жетіспеушілігі шағында, бұл аталмыш жайылым алқаптарын казактар өздерінің шабындық жеріне айналдырған. Соған байланысты жоғарыда көрсетілген округ қырғыздарының (қазақтарының – Ә.С.) округте қыстап шығатын және осы алдыңғы қыста олардың малын қыстап шығарар жерінің жоқтығынан жағдайлары қиын болмақ»...[21] – деп жазады.

Белгілі өлкетанушы, әрі шежіреші, марқұм Ж. Марданов (Тілеке Жеңіс) осы шығынды қазақтарға төлеу мәселесі казак әскерлерінің сенімді уәкілі Каряковский мен дистанция бастығы хорунж Выдринге тапсырылғандығын жазады. Алайда, аға сұлтан Қазанғап Хорунжий Костылецкий айып шығынын толық талап ететіндей жағдайда Омбыға барып, қазақтарды көп айып төлеуден құтқаруды ойлаған. Қазанғапты арқа тұтқан бәсентіндер салық төлеуден мүлде бас тартып, малдарын өз жайылымдарына жіберген көрінеді.

Полковник Карбышевтің көрсетуі бойынша, малдары егістікке, шабындыққа түсушілердің көпшілігі Қазанғап балалары және осы жерде ертеден қоныстанған қазақтар екендігі айтылады. Бұл іс әлі кейін аттай 8 жылға созылса керек.

1856 жылы 12 шілдеде шығарылған қорытынды бойынша, бұл іс патшалық әкімшілік заңының 173-бабындағы 2-тармақпен қаралып, Бәсентіндіктер қазақтарға мол айып шығынын төлеумен аяқталады. Ал ел ағасы Қазанғап Сатыбалдыұлы бұл тергеу аяқталмай, сол жылы 85 жасқа толған шағында қайтыс болады[14].

Қарап отырсаңыз, Қазанғаптың болыс билеушісі болып билікке көтерілген тұсынан бастап, өмірінің соңына дейін ата-қоныс үшін айқаса жүріп күн кешеді. Бір жағынан Қазанғап патша үкіметіне өтімді қайраткер ретінде көрінсе, екінші жағынан осы ықпалын өз және бауырластарының пайдасына жұмсап қалуға тырысқаны байқалады. Қазанғаптың Баянауыл сыртқы округінің аға сұлтандығынан босатылған жылдары деп 1848 жыл болып көрсетіледі. Бұл қызметтен кетуінің себебі де осы патша үкіметімен арадағы келіспеушіліктер тікелей әсер еткен болар деп жорамал жасаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Россия. Польное географическое описание нашего Отечества. Т.18. Киргизский край. Спб, Издание А. Ф.Деврисна 1903. - стр 146.

2 Омбы Облыстық тарихи мұрағаты 366-қор. 1-тізбе. 328-іс, 12 п. (келесілерде ООТМ).

3 Н.А. Логотов. Очерк родового быта казаков и распределение основных казахских родов на территориях бывшего Семипалатинской губернии. // Записки Семипалатинского отдела общества изучения Казахстана. Т 1. Выпуск XVIII. Семипалатинск, 1929 г. – с.45.

4. Г.Е. Катанаев. Киргизский вопрос в Сибирском казачьем войске. Омск. Типография. Окружного Штаба. 1904 г. – с. 5.

5. Т. Шонанов. Қазақ жер мәселесінің тарихы. (Қазақ этнографиясының кітапханасы, 27-том.). – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006. – 56 б.

6. «Қазақ ру-тайпаларының тарихы. Арғын ІХ том. Екінші кітап. – Алматы: «Алаш» тарихи-зерттеу орталығы, 2007. –240-242 б.б.

7 Прошлое Казахстан в источниках и материалах./ Под. ред. проф. Асфендиарова С.Д. -2-е изд. – Алматы: Қазақстан, 1998. Сб 2. – с. 44.

8 Г.Н. Потанин. Казак-киргизская и алтайская предания, легенды и сказки. – Петроград. 1917. – 56-57 б.б.

9 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Қазақ шежіресі. –15 б.

10 Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX –начало XX в.). (Библиотека казахской этнографии, том-16.). – Павлодар: ТОО НПФ «ЭКО», 2006. – с. 299.

11 www. forum.eurasica.ru

12 ҚР ОММ. 374-қор, 1-тізбе, 3892-іс, 297-344-п.

13 ҚР ОММ 374-қор, 1- тізбе, 606-іс, 4-п.

14 Тілеке Жеңіс. Шежіре: Ертіс-Баянаула өңірі. – Павлодар: «Дауа». Қазақстан. 1195, кт.І. –172 б.

15 Қазанғап би Сатыбалдыұлы. Ред. алқасы Арын Е. М, Артықбаев Ж..О., Қ. Ж. Нұрбаев (жауапты редакторлар), Қадысова Р.Ж., т.б. – Павлодар: «Кереку», 2008. – 3, 11 б.б.

16 М. Красовский. Область Сибирских киргиз. СПб. 1868. – с.62.

17 ООТМ 6-қор, 1-тізбе, 33-іс, 23-п.

18 ООТМ 6-қор, 1-тізбе, 52-іс, 308-309 -п.

19 ҚР ОММ 338-қ, 1-тізбе. 870-іс, 2-3 -п.

20 ҚР ОММ 345-қор, 1-тізбе, 1422-іс, 222-п.

21 ҚР ОММ 374-қор, 1-тізбе, 1389-іс, 1-п.

Резюме

В данной статье рассматривается колониальная политика, проводимая в Павлодарском Прииртышье царизмом в XVIII-XIX в.в. и действие Казанғап бия Сатыбалдина против правительства царя, связанные недостаткам земли у басентинцев. В статье использованы архивные материалы впервые введенные в научный оборот.

Resume

In given clause the colonial policy spent in Pavlodar Priirtyshe by the tsarism in XVIII-XIX в.в is considered. And action Kazangap Satybal-dina against the government of the tsar, the grounds connected to lacks at basentinzev. In clause archival materials for the first time entered in a scientific revolution are used.

УДК 347.961

**РОЛЬ НОТАРИАТА В ЗАЩИТЕ ПРАВ И ЗАКОННЫХ
ИНТЕРЕСОВ ГРАЖДАН И ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ**

Б.М. Тилеуова, Т.Э. Воронова

С.Торайгыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Принятие 14 июля 1997 году Закона Республики Казахстан «О нотариате», значительно укрепило роль нотариата в гражданско-правовых отношениях.

В соответствии со статьей 1 Закона Республики Казахстан «О нотариате» нотариат в Республике Казахстан - это законодательно закрепленная система защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц путем совершения нотариальных действий, направленных на удостоверение прав и фактов, а также на осуществление иных задач, предусмотренных настоящим Законом.

В Республике Казахстан как правовом государстве права и свободы человека и гражданина определяют смысл, содержание и применение законов, деятельность законодательной и исполнительной власти, местного самоуправления и обеспечиваются правосудием. Неотъемлемой чертой института прав и свобод человека и гражданина является возможность их реализации на практике.

Отношения собственности - наиболее фундаментальные, наиболее значимые для развития общества. Успешное развитие институтов различных форм собственности, установление экономически обоснованного и эффективного взаимодействия между ними невозможно без органов и организаций, удостоверяющих и подтверждающих имущественные и иные права.

При изучении такого института как нотариат и его роли в защите прав и законных интересов граждан, прежде всего следует решить следующие задачи:

1) исследовать понятие, сущность и особенности нотариата история развития нотариата; цели, задачи и принципы нотариальной деятельности; субъекты нотариальной деятельности;